

Dünden Bugüne Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri

 FATMA COŐKUN ^a

Öz: Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş ile birlikte insanların yaşam tarzı da değişmeye başlamıştır. Aydınlanma denilen bu dönemde din ve maneviyat ile ilgili ne varsa değersiz görölmüş, hayatın dışına itilmiştir. Buradaki amaç, bundan sonra yeryüzünde, aşkın ya da doğaüstü hiçbir destek olmadan özgürlük ve mutluluğun egemen olduğu, tamamıyla “insani bir düzen” kurmaktır. Fakat özellikle dünya savaşları sonrasında yaşanan büyük sorunlar ve travmalar sonrasında, insanların salt insani düzenle daha fazla mutluluk ve özgürlük beklentileri yara almıştır. Bu dönemde kaybettikleri değerlerin yerine yenilerini koyamayan insanlar, üstesinden gelmekte zorlanacakları sıkıntılı durumlara karşı karşıya kalmışlardır. Daha sonra insanların bu problemlerine manevi değerler çerçevesinde çözüm bulmaya çalışan “Manevi Danışmanlık” gündeme gelmiştir. Manevi danışmanlığa olan ilgi her geçen gün artmıştır. Önceleri Batılı ölkelerde daha yaygın ve sık kullanılan dini danışma ve rehberlik, günümüzde birçok alanda hizmet vermeye başlamıştır. Bu çalışmada özellikle günümüz insanı için oldukça önemli olan manevi danışmanlık ve rehberlik alanını kapsamlı bir şekilde incelemek amaçlanmıştır. Bu amaçtan hareketle, literatür araştırması yöntemi kullanılarak manevi danışma ve rehberliğin temel kavramları, ilkeleri ve tarihçesi, uygulama alanları, modelleri ele alınmış, ayrıca insanların hayatındaki yeri, önemi ve gerekliliği konuları araştırılmıştır. Bu çalışmada ele alınan konularla manevi, dini ve ahlaki değerleri ön plana çıkararak modern insanın hayatına dokunmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Manevi danışmanlık ve rehberlik, dini danışmanlık, maneviyat, din, psikoloji.

^a Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, LEE, Felsefe ve Din Bilimleri Programı
fatmacoskun571@gmail.com

Spiritual Counseling and Guidance Services from Past to Present

Abstract: The lifestyle of people has begun to change with the transition from an agricultural society to an industrial society. In this period called the Enlightenment, everything related to religion and spirituality was seen as worthless and excluded from life. The aim here was to establish a purely "human order" on earth, in which freedom and happiness would reign, without any transcendent or supernatural support. However, especially after the great problems and traumas experienced after the world wars, people's expectations of more happiness and freedom with purely human order have been damaged. In this period, people who could not replace the values they lost with new ones, faced difficult situations that they would have difficulty overcoming. Later, "Spiritual Counseling", which tries to find solutions to these problems of people within the framework of spiritual values, came to the agenda. Interest in spiritual counseling has increased day by day. Religious counseling and guidance, which was used more commonly and frequently in Western countries, has started to serve in many fields today. This study aimed to comprehensively examine the field of spiritual counseling and guidance, which is very important for today's people. For this purpose, the basic concepts, principles and models of spiritual counseling and guidance were discussed by using the literature research method, and also subjects such as their place, importance and necessity in human life were investigated. With the topics discussed here, it is aimed to touch the lives of modern people by highlighting spiritual, religious and moral values.

Keywords: Spiritual counseling and guidance, religious counseling, spirituality, religion, psychology.

Giriş

Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş, teknolojik gelişmeler, eğitim seviyesinin yükselmesi ve coğrafi keşifler insanların kişisel ve sosyal yaşamlarında büyük değişim ve dönüşüme neden olmuştur. Modern dünyanın insanlara sunmuş olduğu yeni yaşam tarzının daha fazla mutluluk ve huzur getirmesi beklenirken, aksine insanlarda manevi bir boşluk oluşturmuş bu da insanları tekrar bir arayışa sürüklemiştir (Ceylan & Özaydın, 2020, 285).

Bu yeni dönem insanlara maddi anlamda büyük imkânlar sunsa da, ruhsal sorularını çözememiş hatta daha karmaşık hale getirmiştir. Bu dönemin neden olduğu daha çok kazanmak, harcamak, haz ve bencillik; insanlarda yalnızlaşma, dışlanma, psikolojik patolojik hastalıklar meydana getirmiştir. Günümüzde sadece yetişkinler değil küçük yaştaki çocuklar ve gençler de bu psikolojik sorunlara maruz kalabilmektedir. Modern hayat, bu sorunlara gerçek çözümler üretmek yerine çeşitli ilaçlar ile insanları uyutmaya ve sanal ortamlarla unutturmaya çalışmaktadır (Köylü, 2016, 1/65). Modern hayat, neden olduğu sorunlara gerçek ve işe yarar çözümler üretmeyince tabiatı itibariyle zayıf bir varlık olan ve sosyal statüsü, hayat tecrübesi, yaşı, ne olursa olsun yardıma, desteğe ihtiyaç duyan insan (Sözcün, 2017, 209), sorunlarının üstesinden gelebilmek için manevi değerleri edinmenin önemini yeniden anlamıştır. Böylece insanların problemlerini manevi değerler çerçevesinde çözmeye çalışan “manevi danışmanlık” gündeme gelmiş ve bu alana olan ilgi de git gide artmaya başlamıştır (Tosun, 2016, 1/123).

Dini danışmanlık hareketi batılı ülkelerde Hristiyan kültüründen ve geleneklerinden özellikle de günah çıkartma uygulamasından doğmuş daha sonra bilimsel olarak yürütülmesi gereği anlaşılınca dini danışma psikolojisi olarak ortaya çıkmıştır (Sözcün, 2017, 208). Ruh sağlığı psikiyatrinin olduğu kadar dinin de konusudur. Bundan dolayı daha sonra bu konu din adamı yetiştiren eğitim kurumlarının da en önemli meselesi haline gelmiştir (Köylü, 2016, 1/65-66).

Bu çalışmada ilk çağlardan bu yana insanların hayatında hep var olan ve büyük önem arz eden din ve maneviyatın temel alındığı manevi danışmanlık ve rehberlik alanını temel kavramları, tarihçesi, uygulama alanları, modelleri ile kapsamlı bir şekilde araştırmak ve amacı, gerekliliği, insanların hayatındaki yeri ve önemini detaylı bir şekilde incelemek amaçlanmıştır. Ayrıca bu çerçevede şu sorulara cevap aranacaktır.

Danışmanlık ve Rehberlik hizmeti din ve maneviyat çerçevesinde nasıl sunulabilir, bu hizmeti verecek kişilerde bulunması gereken temel nitelikler nelerdir, manevi danışmanlık ve rehberlik, insanların özellikle de modern dönem insanının sorunlarına, çıkmazlarına, yalnızlığına her geçen gün artan bunalım, depresyon ve intihar vakalarına ne derecede çözüm üretmekte ya da üretebilir, manevi danışmanlar seküler psikolojik danışmanlardan farklı olarak ne sunabilir, Avrupa’da birçok alanda uzun yıllardır uygulanan dini danışmanlık Türkiye’de ne durumda ve bu konuda ne gibi eksikler mevcut, bu eksikleri tamamlama adına neler yapılabilir?

1. Manevi Danışma ve Rehberliğin Temel Kavramları ve Tarihçesi

Antik çağlarda kutsal güçlerle iletişime geçen şamanlar ve medyumların insanların bazı ruhsal hastalıklarını tedavi edebileceklerine inanılmaktaydı. Bunun yanında bazı toplumlarda da ruhsal sorun yaşayan insanların Tanrı tarafından cezalandırıldığına inanıldığından, bu sorunu yaşayan kişiler toplumdaki dışlanmaktaydı (Şenbaş, 2019, 31). Hatta bir dönem akıl hastaları, elleri kelepçelenerek hapisanelere daha sonra da sözde tedavi için tımarhanelere kapatılmıştır. Buralarda tedavi adı altında kırbaçlar, zincirlerle insani olmayan muamelelere maruz bırakılmışlardır. O dönemde, bir din adamı aynı zamanda hekim olan Philippe Pinel, “Moral Tedavi” adını verdiği tedavi yöntemiyle büyük bir başarı elde etmiştir. Bu tedavi yönteminde, akıl hastalarına zincire bağlanmış vahşi hayvan muamelesi yapmak yerine onlara anlayışla, sevecen bir şekilde yaklaşmayı denemiştir. Bu yöntem sonucunda, hastalığı ileri düzeyde olanların bile sakinleştikleri ve hızlı bir iyi-

leşme sürecine girdikleri görülmüştür. Pinel, akıl hastalıklarının tedavisine bilimsel ama bunun yanında insancıl ve ahlaki bir yaklaşımı başarıyla deneyen ilk isim olmuştur (Söylev, 2017, 283). 19. Yüzyıla gelindiğinde ise bu hastaların birtakım ilaçlar ile iyileştirilebileceği düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır (Şenbaş, 2019, 31).

İnsan biyolojik, psikolojik ve sosyolojik yanı ile bir bütündür. Bir bütün olarak sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürebilmesi için manevi ve dini yönünün de ihmal edilmemesi gerekmektedir. Fakat insan bütünlüğü açısından çok önemli yeri olan maneviyat ve dini, zaman zaman bilimsel olmadığı gerekçesiyle hayatın dışına itmeye çalışmıştır. Ancak bu dışlama ve önemsememe maneviyat ve dinin insanın düşünce ve davranışlarındaki etkisini hiçbir zaman yok edememiştir (Kılınçer, 2017, 40-41). Çünkü Modern hayatın sunduğu gerçek olmayan çözümler ve insanı uyutmaya, uyuşturmaya odaklı ilaçlar ve yaşam tarzları insanların sorunlarına çare olamamıştır. Bundan dolayı modern dönem insanı hayatından uzaklaştırmaya çalıştığı manevi değerlerin önemini fark etmiş ve tekrar bu değerlere yönelmeyi seçmiştir. (Köylü, 2016, 1/65).

Günümüzde dini danışmanlık olarak adlandırılan alanın Hristiyanlıktaki günah çıkarma geleneğinden geldiği söylenebilir. Din adamlarının insanları rahatlatmak ve kendilerini daha huzurlu hissetmelerini sağlamak amacıyla verdikleri bu destek zamanla onları psikolojiye yöneltmiştir (Şenbaş, 2019, 32). Danışma ve Rehberlik alandaki ilk çalışmalar batıda 20. yüzyılın başlarında başlamış ve günümüzde birçok kurum ve kuruluşta bir psikososyal uygulama alanı olarak hizmet vermeye başlamıştır (Sözgün, 2017, 208). Danışma ve rehberliği, birine yapılan yardım olarak tanımlayacak olursak, aslında insanoğlunun var olmasıyla başladığı da söylenebilir. Allah Hz. Âdem'i yarattığında ona bilmediğini öğretmiş ve onu ilk peygamber olarak görevlendirmiştir (el-Bakara 2/31). İnsanları dünya ve ahiret ile ilgili desteleme görevi önce ona sonra da diğer peygamberlere verilmiştir (Bulut, 2011, 25). Dolayısıyla dini danışmanlığın her ne kadar batıda doğduğu söylene de asıl kaynağının, tebliğ ve irşat ile görevlendirilmiş peygamberler

olduğu da söylenebilir (Sözgün, 2017, 209). Fakat genel olarak hâkim olan görüş dini danışma ve rehberlik alanındaki ilk çalışmaların Hıristiyanlık faaliyeti olarak ortaya çıkmış olduğu görüşüdür. Bundan dolayı bu alana ait ilk kavramlar da Hıristiyan kültürü ile yakından ilgilidir (Yüksel Çamur, 2020, 654).

Dini-manevi danışmanlık Batıda, din ile psikoloji arasında, din psikolojisinin de içerisinde olarak değerlendirilen (Şirin, 2018, 1/187). ve bireylerin, toplumların yaşadığı sorunlara daha iyi çözüm sunmak, sonuç elde etmek amacıyla manevi değerler ile davranış bilimlerinin birlikte kullanıldığı bir alan olarak tanımlanan (Söylev, 2017, 274). “pastoral care” ve “pastoral counseling” gibi isimlerle anılmaktadır (Şirin, 2018, 1/187). Anlam ilişkisi açısından psikolojik danışma ve rehberlik kavramları arasındaki yakınlık “pastoral care” ve “pastoral counseling” kavramları arasında da vardır. Birbirlerini tamamlayıcı ifadeler oldukları için genellikle birlikte kullanılmaktadır (Söylev, 2017, 267). Her iki kavramı bu bağlamda ele aldığımızda manevi danışmanlık ile ilgili aşağıdaki tanımlar ortaya çıkmaktadır.

1.1. Din ve Maneviyat

Din, Allah'ın insanlara nasıl mutlu olabileceklerini ayrıca yaradılış amaçlarının, hedeflerinin ne olması gerektiğini ve yapmaları gereken ibadetleri bildirdiği kanunudur. Ayrıca her şeyin yaratıcısı, sahibi olan üstün bir güç olduğunu kabul etmektir (Peker, 2016, 29-30). Din, doğru olan yolu bulabilmesi için insanı destekleyen, aklına vahiy ile ışık tutan, hayatını sağlıklı bir şekilde yürütebilmesini sağlayan önemli bir faktördür (Topaloğlu, 2020, 22/454-455).

Din evrenseldir. İnsanın, iç ve dış dünyasında kendini gösteren, düşünce ve davranışlarında ortaya çıkan bir olgudur. İnsan, ilk zamanlardan bu yana ihtiyaçları için, sınırlı gücüne güç katması için üstün bir güce yönelmesi gerektiğini düşünmüş ve yönelmiştir. Bu durum ona sağlam bir irade, karakter ve sorumluluk duygusu kazandırmaktadır. Ayrıca maddenin esiri olmadığı gibi sonsuz bir özgürlüğe sahip olmadığı bilincini de kazandırır. Al-

lah'ın yönelecek ve boyun eğecek tek varlık olduğunun farkına varmasını sağlar. Din, ahlaki açıdan da kişiye yön veren bir güçtür. Dinin zayıflaması ahlaki açıdan önemli bir yaptırım gücünün ortadan kalkması anlamına geleceğinden bu durum suçların artmasına neden olur. Bütün bunların yanında din, insanın yaşadığı sorunlarla mücadelesinde, kişiye ümit veren ve onu ruhi bunalımlardan koruyan önemli bir sığınaktır (Tümer, 1994, 9/345-349).

Maneviyat ise canlılık ya da nefes anlamlarına da gelen “spiritus” kökünden gelmekte olup, yaşamın anlamını anlama çabası, insanın hayatı boyunca elde ettiği deneyim ve bilgilerinin bir sonucu olarak da tanımlanabilir. Din ile aynı anlama geldikleri düşünülse de çoğu görüşe göre farklı kavramlar olarak ifade edilmişlerdir. Çünkü dinle bağlantılı olmayan maneviyat kavramları da söz konusu olmakla birlikte bir dini inanca sahip olmadığı halde manevi yönleri olan insanlar da olabilmektedir. Öte yandan maneviyat, din ile ilgili birtakım unsurları da içermektedir. Bunun yanında dinin merkezinde önemli bir fonksiyona sahip olduğu da bir gerçektir. Her ikisinin merkezinde kutsal bir anlayışın ya da kutsalla ulaşma amacının olması ise ikisinin ortak noktası olarak görülebilir (Memiş, 2018, 39-40).

„Maneviyat, dinin özü, tecrübeye dayanan yönü, motive edici gücü olarak da tanımlanabilir. Bir dönem Batıda din ve maneviyat kavramları yakın anlamda kullanılırken zamanla bu iki kavrama farklı anlamlar yüklenmiştir. Din daha çok kurumsal bir yapıyı temsil ederken, maneviyat ise bireysel tecrübeyle ilgili görülmüştür. Amerikan Psikoloji Derneği, 36. Bölümü olan Din Psikolojisi ismini “Din ve Maneviyat Psikolojisi” olarak değiştirmiştir. Bu durum, din ve maneviyat kavramlarını birbirinden farklı gören görüşün daha güçlü olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye'deki literatüre baktığımızda ise maneviyatın din, ahlak, tasavvuf gibi anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz. Batı literatüründeki farklı yaklaşımların tamamı Türkçe literatüre yansımaktadır. Bundan dolayı, Batıda maneviyata yüklenen anlamların ve ayrıca güncellenen anlamın Türkçe literatürü etkilemesi kaçınılmazdır (Düzgüner, 2018, 1/26-36).

1.2. Dini Danışmanlık

Dini danışmanlık; insanların dini ve ruhsal açıdan yaşadıkları sorunlara çözüm bulmaya çalışan bir çeşit danışma alanıdır (Şirin, 2018, 1/188). İnanç, ibadet ve ahlakla ilgili problemleri hem teorik hem de pratik olarak çözmeye çalışan yardım mesleğidir. Bu mesleğin amacı insanlara dini öğüt vermek değildir. Bireyin dini yaşamında karşılaştığı problemleri çözmesine yardımcı olmak, bunun için gereken bilgileri ona vermek ve bu sayede benzer sorunlarla karşılaştığında uygun bir çözüm bulma yeteneği kazandırmaktır (Sözgün, 2017, 210). Başka bir deyişle, insanların dini ve ruhsal açıdan yaşadıkları sorunları yaşadıkları zamanın şartlarına ayrıca bilime ve dine uygun bir şekilde çözmeyi amaçlayan ve kişinin her alanda kendini gerçekleştirmesini sağlayan uzman kişilerce verilen destektir (Kahvecioğlu Karaca, 2010, 17-18).

1.3. Manevi Danışmanlık

İnsanların dini ya da dini olmayan duygu, düşünce ve yaşam tarzlarına uygun bir şekilde onlara verilen destek, yardım ve rehberliktir. Buradaki manevi kavramı sadece din ile ilgili olanı içermemekte, dindar olmayana, hatta dini reddedenlerin de dâhil edildiği çok kapsamlı bir anlamda kullanılmaktadır (Güvenç, 2020, 530). Manevi danışmanlık doğası gereği teoloji, felsefe, psikoloji, sosyoloji, antropoloji gibi disiplinler arası bir faaliyettir (Söylev, 2017, 278).

Başka bir ifadeyle, kişinin, dini düşünce ve inanışlarının farkında olan ve bireyi bedensel, zihinsel ve ruhi bakımdan bir bütün olarak ele alan uzmanlarca dini ve psikoterapi yöntem ve ilkelerin dâhil edilerek, dini ve psikolojik problemlerin çözümünde kullanılan uygulamalı terapötik danışmanlıktır. Psikiyatri, insanların yaşadıkları sorunların çözümü konusunda onlara yön, umut olacak yeterli bir destek sunmazken, manevi danışmanlık, insanı bütün yönleriyle ele alıp onlara anlam bulmada yardımcı olan bir danışmanlık türüdür. Burada önemli olan, bireyin bir bütün olarak ele alınması ve kendi anlamını kendisinin bulması konusunda cesaretlendirilmesidir (Memiş, 2018, 38-39).

1.4. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik

Modern dönemdeki teoloji, sosyoloji ve psikolojinin kesim noktasında bulunan bir alan olduğu söylenebilir. Bir yandan sosyoloji ve psikolojiden destek alarak maddi unsurları öte yandan teolojiden destek alarak manevi unsurları bir araya getirerek insanların psikolojik sorunlarına çözümler üretme amacı güden bir alandır (Şenbaş, 2019, 3). Böylelikle modern dönem insanının karşı karşıya kaldığı problemleri kimyasal ilaçlarla bedene bir zarar vermeden çözümlenmeye çalışır (Şenbaş, 2019, 5). Manevi danışma ve rehberlik, disiplinler arası bir yaklaşım olmakla birlikte, özellikle psikolojik danışmanlık ve rehberlik, psikoloji ve psikiyatri alanları ile ortak çalışarak bireyin, dini ya da seküler ayrımı yapmaksızın tüm sorunlarıyla ilgilenen, psikolojik ve aynı zamanda manevi açıdan kendisini iyi hissetmesini sağlamaya çalışan, kontrol mekanizmasını güçlendirerek, yaşadığı kaygıyı ve huzursuzluğu en aza indirmeyi amaçlayan bir alandır. Dolayısıyla manevi danışmanlık ve rehberlik, bu alanlara karşıt olmadığı gibi bu alanların alternatifi de değildir. Manevi danışmanlık ve rehberlik, referans olarak dini kullanır ama öte yandan da psikoterapi yöntem ve ilkelerinden de faydalanmaktadır. Yani din ile psikoloji arasında durarak, her iki alanın birikiminden yararlanır. (Memiş, 2018, 41-43).

Manevi danışma ve rehberlik özü itibarıyla İslamiyet'e yabancı bir alan değildir. Zira kişinin kazanılması, gönlünün fethedilmesi, daha iyi bir dereceye ulaştırılması bunun yanında doğru yolu gösterme, uyarma ve insanı olumlu anlamda etkilemek gibi anlamlara gelen ve peygamberlik müessesesi ile uygulanmaya başlanan irşat da insanların iç dünyalarını canlandırarak, günlük hayatlarında olumlu değişikliklere sahip olmaları amacını taşır. Dolayısıyla manevi danışma ve rehberlik ile benzer bir süreci takip ettiğini söyleyebiliriz (Memiş, 2018, 41-43).

2. Manevi Danışma ve Rehberliğin Uygulama Alanları

Türkiye'de ilk defa sadece dini eğitim verme amacıyla cezaevlerinde vaiz görevlendirilmesi ile gündeme gelen manevi rehberlik, zamanla diğer kurumlarda da yer bulmuştur. Aşağıdaki tablo-

da ülkemizde, bahsi geçen kurumlarda Manevi Danışmanlık ve Rehberliğe hangi yıllarda yer verildiği gösterilmiştir (Baygeldi, 2018, 19).

1982: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin de bulunduğu müf-redat ile birlikte cezaevi vaizlerinin göreve başlaması
2001: Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında Hükümlü ve Tutukluların Dini ve Ahlaki Gelişimlerini Sağlamaya Yönelik Protokol
2003: Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarının faaliyete geçmesi
2011: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı Arasında İşbirliği Protokolü
2014: Diyanet İşleri Başkanlığı ile Türkiye Yeşilay Cemiyeti Arasında İşbirliği Protokolü
2015: Diyanet İşleri Başkanlığı ve Sağlık Bakanlığı Arasında Hastanelerde Manevi Destek Sunmaya Yönelik İşbirliği Protokolü
2015: Diyanet İşleri Başkanlığı ile TC. Gençlik ve Spor Bakanlığı Arasında İmzalanan İşbirliği Protokolü
2016: Diyanet İşleri Başkanlığı ile Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Arasında İşbirliği Protokolü

Manevi danışmanlık ve rehberlik; hastanelerde hastalara moral vermek, cezaevlerinde hükümlü veya tutuklulara manevi destek sağlamak, yetiştirme yurdunda kalan çocuk ve gençlere destek ve yardımcı olmak, huzurevlerinde kalan yaşlı insanlara maneviyatla moral destek vermek gibi uygulama alanlarına sahiptir (Şenbaş, 2019, 23).

İnanç ve ibadetlerin, kaygı ve stresi azaltma, insanlara ümit aşılama ve hayatına anlam katmakta büyük bir etkisi vardır. İbadetlere katılmanın da yaşam süresini uzattığı ile ilgili araştırmalar mevcuttur. Dolayısıyla manevi danışmanlık ve rehberliğin, başta sağlık alanı olmak üzere diğer tüm alanlarda faaliyetlerinin artırılması oldukça olumlu etki oluşturacaktır. Aynı şekilde cezaevlerinde bu hizmetlerin geliştirilmesi hükümlü ve tutuklulara ümit verme, sorunları ile başa çıkma en önemlisi de sonraki süreçte

yeniden suç işlemelerini önlemede büyük katkı sağlayacaktır (Söylev, 2017, 187-260). Fakat bu olumlu katkısına rağmen ülkemizde manevi danışmanlığa bahsi geçen kurumlarda yeterince yer verilmemektedir. Özellikle cezaevlerinde, hastanelerde, huzur evlerinde, askeriyede, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına bağlı yerlerde başta olmak üzere birçok kurumda manevi danışmanlara ihtiyaç duyulmasına rağmen bu kurumlarda çalışacak yeterli sayıda manevi danışman bulunmamaktadır. Bu kurumlarda görev alan az sayıdaki görevlilerin de bu konuda yeterli bir eğitim almamış olması ise daha büyük bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır (Köylü, 2016, 1/70).

3. Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Temel Nitelikler, İlkeler ve Yöntemler

Yapılan araştırmalar manevi danışman ve rehberlerde şu temel niteliklerin bulunması gerektiğini ortaya koymuştur.

Temel Nitelikler: Mesleki nitelikler, dini bilgi nitelikleri, iletişim nitelikleri, hoşgörü nitelikleri, Manevi Danışmanlık Rehberlik süreci nitelikleri, eğitsel nitelikler ve kişilik nitelikleri şeklinde sıralanabilir. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik mesleğini yapacak olanların bu işi yapmada istekli olmaları, işi severek yapmaları ve amacını bilmeleri önemlidir. Bunun yanında başta İslam dini olmak üzere dinler hakkında yeterli düzeyde bilgiye sahip olmaları, insan psikolojisi hakkında bilgi sahibi olmaları, iyi bir konuşma becerisine sahip olmaları, insanlarla olan iletişimlerinin iyi olması, insanların duygu, düşünce ve inançlarına saygılı olmaları, dikkatli dinleme ve problem çözüme becerilerine sahip olmaları, gerektiği durumlarda danışanlarını kime yönlendireceklerini bilmeleri, gelişim psikolojisi hakkında bilgi sahibi olmaları, yardımsever, tutarlı, azimli ve sabırlı olmaları gerekmektedir (Kızılgeçit, 2020, 262-272).

Temel İlkeler: Kişisel ve profesyonel sınırları koruma, güveni koruma, açık yüreklilik, gizliliğe saygı, farklılığa saygı, Manevi Danışmanlık Rehberlik uygulamasının faydasını teyit etme şeklinde sıralanabilir. Şüphesiz ki en temel ilke saygıdır. Danışmanların kültürel, ırk, din, cinsiyet gibi bütün farklılıklara saygı duymaları

ve empatik anlayışa sahip olmaları çok önemlidir (Kızılgeçit, 2020, 262-272).

Yöntemler: “Tebliğ ve irşad modeli”, bilinen en eski modeldir. İlk peygamber Hz. Âdem’den son peygamber Hz. Muhammed’e (s.a.v) kadarki süreçte peygamberlik müessesesi ile uygulanmış, kırıncı ve incitici olmaktan kaçınarak yumuşak bir üslupla danışana nasihat verme şeklinde yapılan klasik modeldir. “Terapi (tedavi) yöntemi/modeli” ise bir psiko-terapi modeli olmakla birlikte, danışanın ihtiyaçlarından yola çıkarak danışanla konuşma şeklinde uygulanan bir modeldir. “Teselli ve tefsir yöntemi/modelinde (hermönetik)” ise kişinin hayat hikâyesini dinleyip, karşılıklı konuşarak onu teselli ederek yapılan anlama, açıklama, yorumlama ve anlamlandırmaya dayanan bir modeldir. Turgay Şirin tarafından, dinle ilgili olan ve kişide bazı bozukluklara neden olan sorunların çözümü için geliştirilmiş olan “İ.H.S.A.N. modelinde” ise modern danışma teknikleri ile dinî yöntem ve teknikler birlikte kullanılır. Bu model, eğitilmiş, alanında uzman din adamlarınca yürütülür. Adını, beş aşamalı psikoterapötik danışmanlık aşamalarının baş harflerinden almaktadır (Kızılgeçit, 2020, 262-272).

4. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Yaklaşımları

Manevi Danışmanlık ve Rehberlik yaklaşımlarını, öznel sorunlara ve ihtiyaca odaklanma, zaman-mekân faktörünü dikkate alma ve etik ilkelere uyma gibi stratejik yaklaşımlar ve bunun yanında iyileştirici, destekleyici, yönlendirici, uzlaştırıcı ve geliştirici fonksiyonel yaklaşımlar şeklinde sınıflandırabiliriz.

İnsanlar birbirlerinden farklı kişilik özelliklerine sahiptir. Bundan dolayı, Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte bunun göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Zira problem bir kişinin problemidir, onun kişiliğine özgüdür. Problemleri genelleyerek genel çözümler ortaya koymak doğru değildir. Ayrıca hangi temel ihtiyaçtan ortaya çıkmış ise onunla sınırlı kalmak, üzerinde çalışılan konudan sapmamak gerekmektedir. Danışmanın, danışanın anlayışına uygun üslup kullanması, özel durumlara ve mahremiyete saygı göstermesi ve görüşmede fikrini en uygun anda ve tarz-

da söylemesi önemlidir. Danışmanın, işini belli etik kurallar içerisinde yapması gerekmektedir (Söylev, 2020, 157-164).

İyileştirici yaklaşımda, büyük sorunlarla karşı karşıya kalan bireyleri uzun süreli manevi ilgi ve yardımlaşma ile rahatlatma amaçlanır. İyileştirme yaklaşımı, insanı kötü durumdan kurtarma olarak tanımlanabilir. Destekleme yaklaşımı, karşılaştığı problemler sonucu umutsuzluğa düşen, sıkıntı çeken, bazı şeyleri kabul etmede problem yaşayan böylelikle manevi yönden desteğe ihtiyaç duyan kişilere sorunlarını aşma konusunda onlara yardım etme şeklinde bir danışmanlık desteği olarak tanımlanabilir. Yönlendirici yaklaşımda, hayatlarında eş, meslek seçimi gibi önemli kararlar verecek olan kişilere kolay tercihte bulunup karar verebilmeleri konusunda destekleyen bir yaklaşımdır. Uzlaştırıcı yaklaşım, anlaşmazlığa düşmüş olan kişi ya da kişileri bir araya getirilmesi, sorunu iki tarafın da razı olacağı şekilde çözülmesi konusunda destekleyen bir yaklaşımdır. Geliştirici yaklaşım ise, insanın bilişsel, duygusal, sosyal, fiziksel gibi tüm yönleri ile kapasitesine en uygun bir gelişim düzeyi gösterebilmesi konusunda destekleyen yaklaşımdır (Söylev, 2020, 157-164).

5. Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Gerekliliği ve Önemi

21. Yüzyıl insanların hayatlarında birçok değişikliklere neden olmuştur. Bu hızlı değişim ve farklılaşan ihtiyaçlar, insanlarda birtakım psikolojik problemler ve ciddi bir anlamsızlık hissi meydana getirmiştir. Bu durumdaki insanlara maneviyattan uzak, maddeci, onun aşkın -deney dünyasını aşan- bir varlık olduğunu göz ardı eden, insanın anlam ve manevi ihtiyaçlarını görmezden gelen bir anlayışla yaklaşmak, onlara bu şekilde yardım etmeye çalışmak, verilebilecek yardımı sınırlandırmak anlamına gelecektir. Buna rağmen özellikle modern dönemde rehberlik ve danışmanlık hizmetlerini manevi değerlerden uzak, maneviyattan bağımsız bir anlayışla yürütmek tercih edilmiştir. Hâlbuki özellikle anlam arayışından kaynaklı problemlere, insanı çok boyutlu ve bütüncül bir bakış açısıyla ele alan ve psikolojideki danışmanlık tekniklerinin yanında maneviyattan da yararlanan manevi danışmanlık rehberlik alanı oldukça önemli katkılar sunabilir. Son bir-

kaç on yılda din-maneviyata bakış açısında olumlu bir değişiklik olsa da bu alana gösterilen ilgi ve bu konuda yapılan çalışmalar hala yetersiz durumdadır (Uzun, 2022, 62-64).

İnsanların yaşadığı manevi boşluk, anlamsızlık hissi ya da anlam arayışı modern dönem insanının karşılaştığı en büyük sorunlardan biridir. Nöroloji ve psikoloji profesörü ayrıca logoterapinin kurucusu olan Victor E. Frankl, insanı hayatta motive eden temel gücün anlam istenci olduğunu söyler ve insanın kendisi için anlamlı ve anlamsız olan şeylere kendisinin karar vermesi gerektiğini belirtir. İnsan, değiştiremeyeceği, engel olamayacağı bir sorunla karşılaştığında, kendini bir çıkmazda hissettiğinde, yaşadığı bu zor durumdan kazanımlar çıkarabilirse anlamı bulur. Böylece kişi manevi olgunluğa ulaşır. Kişi bu olgunluğa erişemezse, hayatı onun için çok zor ve yorucu olacaktır (Frankl, 2021, 87-166).

Takiyettin Mengüşoğlu, insanın karşılaştığı engellere yeni anlamlar vermesine “ideleştirme” adını verir. Bu anlamlar insan için yeni kapılar, yollar açar ve insanı o yollarda yürümeye davet eder. Böylece insan, çok sıkıntılı durumların içinden çıkabilecek, kurtulabilecek güç kazanır. İnsan için iki seçenek vardır. Ya ideleştirerek yeni anlamlar bulacak ve içinde bulunduğu durumu aşacak ya da ideleştiremeyerek açılan olanaklarını kapatacak (Mengüşoğlu, 2015, 236).

Kişi bu durumun üstesinden ne tek başına uygulanacak geleneksel psikoterapi teknikleri ile ne de entelektüel bakış açısıyla gelemeyebilir. İşte bu noktada yani insanın bu anlam arayışında “iman” çok önemli ve büyük bir katkı sağlayacaktır. Bu durum şuna benzer. Hastalanan bir köpeğe veteriner acı veren bir tedavi uyguladığında köpek, kendisine yapılanları anlamaz fakat sahibine duyduğu güvenle kendisine zarar verilmeyeceğini anlar. İnsan da bazen başına gelenlere anlam veremez fakat yaratıcıya olan inancı, güveni ile yaşadıklarından bir anlam çıkararak o olumsuz durumu daha rahat atlatabilir (Frankl, 2021, 87-166).

Günümüzde özellikle dindar olmayan insanlar, bir sorunla karşı karşıya kaldıklarında çözüm için din-maneviyat ya da din

adamları yerine hekimlere gitmeyi tercih ederler. Hekimler ise, hastaların kendilerini din adamlarının görevlerini üstlenmeye yönlendirdiklerini söylemektedirler. Hâlbuki hekim, hastanın hayatına anlam veremez. Anlam reçete ile verilmez (Frankl, 2014, 79-81).

İnsanın çektiği acıyı anlamlı kılan daha yüce, insanın dünyasını aşan daha yüksek bir dünyanın varlığını kabul etmemiz gerekir. İnsanın dünyasını aşan bu boyut, ne saf akıl ve zekâ ile ne de entelektüel olarak kavranabilir. Bu boyut, bilimsel kavrayışa açık değildir. Bilimsel dünyada nihai anlamın yeri yoktur. Bilim “nihai anlam” açısından anlam körüdür. Din ise nihai anlamı bulma isteğidir. Fizikçi Albert Einstein, bu sözleri desteklercesine “*Dindar olmak hayatın anlamı nedir sorusuna bir cevap bulmuş olmak demektir*” der. Felsefeci Ludwig Wittgenstein ise “*Tanrıya inanmak demek hayatın bir anlamı olduğunu görmek demektir*” der (Frankl, 2014, 104-115).

Jung “*Ruhunu Arayan Modern İnsan*” kitabında, otuz beş yaşını geçen hastalarının tamamının problemlerinin çözümünde son çare olarak dine yöneldiklerinden bahsederek, dini düşüncüyü onayladığı algısını uyandırmıştır (Ayten, 2010, 71). Öte yandan Jung, ibadet ve duanın ruhi manevi sağlığın korunmasında çok önemli bir yeri olduğunu kabul eder ve bundan dolayı hastalarına dini emirleri olabildiğince yerine getirmelerini öğütlemiştir. Çünkü hasta biri, ibadet ve dualarıyla büyük ölçüde rahatlayacak ve bu hastalığı açısından olumlu bir etki oluşturacaktır. Jung, dini objektif ve psikolojik bir gerçek olarak tanımlar ve insanlar ne düşünürlerse düşünsünler, dini tecrübenin mutlak olduğunu ve üzerinde tartışma yapılamayacağını söyler. Bir dini inanca sahip olmanın insana yaşama gücü verdiğinden, hayatına da değer ve huzur kattığından bahseder. Dinin dışında, insana ve hayatına bütün bu değerleri katacak, kazandıracak daha iyi bir gerçeklik var mıdır? Diye sorar ve dindarlığı bir çeşit nevroz olarak gören Freud’un aksine Jung, dini inancın nevrozlu hastalara iyi geldiğini söyler. Jung, inançsızlığın ruhsal boşluğu, ruhsal boşluğun da ruhsal hastalığı yaydığını tespit etmiştir (Peker, 2016, 53-54).

Jung, insan hayatını bir güne benzeter. Sabahtan öğleye kadar

ki kısmın gençlik dönemini, öğle vaktinin ise hayatın ortasını yani 35. yaşı temsil ettiğini söyler. Sonrasında öğleden akşama kadarki kısım gelir. Bu da yavaş yavaş ihtiyarladığımız dönemi temsil eder. Akşama doğru hava karamaya başlar ve bir dinginlik oluşur. Bu dinginlikle insan kendini dinlemeye ve hatta sorgulamaya başlar, ölümü, sonrasını tüm hayatını. Benzer bir durum ciddi bir hastalığa yakalanmak, uzun süre hastanede yatmak, hapishaneye girmek gibi travmatik durumlarla karşı karşıya kalanlar için de geçerlidir. İnsan bu durumlarda da kendini dinler, eksileri artılarıyla tüm hayatını sorgular. Ben niye varım, bu dünya neden geldim, nereye gideceğim, neden ben, bunlar neden benim başıma geliyor? Gibi derin sorgulamalar içine girer ve bu sorular insanı döndürür dolaştırır en sonunda din kapısına vardırıır. Çünkü bizi rahatlatacak, tatmin edecek en anlamlı cevapları orada buluruz. Bu bakımdan anlam arayışımıza karşılık verecek, dinden daha iyi bir psikolog bulamayız. “Varoluşunu anlamlandırmak, hayatını anlamlı hale getirmek, korku ve endişelerinden arınmak isteyen insan için tüm kâinatın tek sahibinin her an onunla olduğunu, onu duyduğunu bilmekten ve onun tarafından sevilip değerli görüldüğünü hissetmekten daha güzel bir psikoterapi olur mu?” (Köse & Ayten, 2014, 75-79).

Ali Köse nin “*Enteller Aleykümselâm Der mi?*” başlıklı kitabında anlattığı Amerikalı tenisçi Artur Ashe’nin başına gelenler bu anlamda verilebilecek iyi bir örnektir. Ashe, 1975 yılında Wimbledon tenis turnuvasını kazanarak büyük bir üne ve hayran kitlesine ulaşır. Şan şöhrete kavuştuğu bu dönemde bir rahatsızlığından dolayı kendisine kan nakli yapılması gerekir. Fakat Ashe, bu kan nakli sırasında AIDS virüsü kapar. Haber kısa sürede tüm dünyaya yayılır. Hayranları onu mesaj yağmuruna tutarlar adeta. Gönderilen mesajlardan birinde bir hayranı “*Neden sen, neden seni buldu bu hastalık, onca insan varken Tanrı neden seni seçti ki?*” diye yazar. Ashe inançlı biridir ve bu inancın verdiği dirayetle hayranına şu cevabı verir (Köse & Ayten, 2014, 75).

“Dünyada 50 milyon çocuk tenis oynamaya başlar, 5 milyonu tenisi öğrenir, 500 bini profesyonel tenisçi olur, 50 bini yarışmalara

katılır, 5 bini büyük turnuvalarda yarışır, 50'si Wimbledon'a kadar yükselir, 4'ü yarı finale, 2'si finale kalır ve 1'i kazanır. Ben Wimbledon'u kazandığımda, şampiyonluk kupasını kaldırdığımda 'Neden ben?' diye sormadım Tanrı'ya. Şimdi hastane köşelerinde sancı çekerken 'Neden ben?' diye nasıl sorarım?" (Köse & Ayten, 2014, 75-76).

İnsanların hayatlarında sorguladıkları en travmatik konulardan biri de şüphesiz ki "ölüm" dür. İnsanların çoğunun travma olarak gördüğü nitelendirdiği bu durumu "Şeb-i Arus" yani "düşün gecesi" olarak nitelendirmek ancak inançlı olmakla elde edilebilecek bir seviyedir. Zira ölüm konusunda insanda travmaya neden olan, kişiyi bir boşluk hissiyatına düşüren asıl şey "belirsizliktir." Öbür âlem ile ilgili kesin bilgiyi sadece din verebilir. Bu kesinlik duygusu ölüm korkusunu dindirir (Köse & Ayten, 2014, 76).

Bu açıdan değerlendirdiğimizde, insanların hayatlarında çok önemli bir yeri olan din ile psikolojinin teorik bilgilerini harmanlayarak başka bir deyişle psikolojik ve dini disiplinlerin güçlerini birleştirerek danışmanlara en iyi hizmeti vermeyi amaçlayan manevi danışmanlık ve rehberlik alanı, genel anlamda danışmanlık alanına önemli bir katkıda bulunacağını göstermektedir (Koç, 2018, 1/322).

Sonuç

19. yüzyıl itibariyle Batı ülkelerinde uygulanmakta olan dini danışma ve rehberlik (pastoral care and counseling) faaliyetleri, modern hayatla birlikte gittikçe farklılaşan yaşam tarzları ve ihtiyaçlara bağlı olarak daha da önemli hale gelmiştir. Son yıllarda ülkemizde de bazı akademisyenlerin ve kurumların ilgi odağı haline gelmiş bulunmaktadır.

Manevi danışma ve rehberlik her ne kadar ülkemizde henüz kurumsallaşmamış ve olması gerektiği seviye ve yerde olmasa da aslında ilk peygamber Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.v) kadarki süreçte peygamberlik müessesesi ile uygulandığını, dolayısıyla dini danışma ve rehberliğin İslam geleneğinde de oldukça eskilere dayandığını söyleyebiliriz. Zira dini danışma ve rehberlik, peygamberlerin yürüttüğü ve insanın gön-

lünü fethetmek anlamına gelen ayrıca kişilerin hayatlarında olumlu değişikliklere sahip olmalarını hedefleyen irşat görevi ile çok yakından ilgilidir.

Bu nedenle inancımıza ve geleneklerimize de oldukça uygun olan bu alanın geliştirilmesi için öncelikle bireysel ve sosyal sorunların doğru tespit edilmesi, bunların çözümüne yönelik uygun yardım metot ve yöntemlerin belirlenmesi ve uygulanması, bunların başta psikoloji olmak üzere diğer alanlar ile işbirliği yapılarak gerçekleştirilmesi, bu alanda çalışacak olanların ilgili alanlarda eğitim ve süpervizyon alması, farklı yaklaşımlar kullanılması, daha fazla çalışma ve araştırma yapılması ve bu alanlarda çalışanların işbirliğini artırması insanların modern yaşamla birlikte artan sorunlarına dini ve manevi değerler çerçevesinde uygun çözümler üretebilmek adına çok büyük önem arz etmektedir. Bunun yanında, Kur'ân-ı Kerîm'de insan tabiatı, insanın psikolojik melekeleri, vahiy, fıtrat, iman, şirk, dalâlet, isyan, küfür, ilim, gıybet, haset, kin, af, intikam, dua, tövbe gibi kavramların ve kıssaların ayrıca Hz. Muhammed'in güzel ahlakının psikolojik bir yaklaşımla yorumlanması da bu alanda önemli sonuçlara ulaşmamızı sağlayacaktır.

Kısacası, insanların hayatlarının her döneminde yaşadıkları sorunlardan dolayı yanlış yollara sapmamaları ve bu problemlerle baş etme ve sağlıklı çözümler bulabilmeleri açısından onlara yardımcı ve yol gösterici olmak amacıyla manevi danışmanlık ve rehberlik alanının daha fazla önemsenmesi, geliştirilmesi ile ilgili çalışmaların yaygınlaşması ve hem teorik hem de uygulamalı olarak daha işlevsel hale getirilmesi gerektiği görülmüştür.

Kaynaklar

Ayten, Ali. *Din Psikolojisi Dine ve Maneviyata Psikolojik Yaklaşımlar*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.

Baygeldi, Merve Reyhan. "Türkiye'de Modern Sorunlara Dini Bir Çözüm Olarak Manevi Danışmanlık Uygulaması Mevcut Durum ve Öneriler". *SETA Analiz* 234 (Nisan 2018), 19.

Bulut, Aytekin. *Din Eğitimi'nde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık*. Ankara:

- Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Ceylan, Yılmaz & Özyayın, Muharrem. "Manevi/Dini Danışmanlıkta Değer Algısı". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (Aralık 2020), 285.
- Düzgüner, Sevde. "Neren Çıktı Bu Maneviyat Manevi Bakımın Temelleri- ne ilişkin Kültürlerarası Bir Analiz". *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. ed. Ali Ayten vd. 1/26-36. İstanbul: Dem Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Frankl, Viktor Emil. *Psikoterapi ve Din Bilinç Dışındaki Tanrı*. çev. Zeynep Taşkın. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Frankl, Viktor Emil. *Anlam istenci Logoterapinin Temelleri ve Logoterapi Uygulamaları*. çev. Mustafa Yalçınkaya. İstanbul: Totem Yayınları, 2021.
- Güvenç, Emel. "Manevi Danışmanlığın Felsefi Temelleri Bağlamında Stoa Ahlak Öğretisi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/2 (Aralık 2020), 530.
- Kahvecioğlu Karaca, Feyza. *Din Hizmetlerinde Dini Danışmanlık ve Rehberlik*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Kılınçer, Hatice. "Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (MDR) Üzerine: Psikoloji, İlahiyat ve Tıp Alanlarında Maneviyat ve MDR Algısı". *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik: Teori ve Uygulama Alanları*. ed. Ali Ayten. 40-41. İstanbul: Dem Yayınları, 2017.
- Kızılgöçer, Muhammed. "Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Temel Nitelikler, İlkeler ve Yöntemler". *Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik*. ed. Eyüp Şimşek & Mustafa Köylü. 262-272. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yayını, 2020.
- Koç, Mustafa. "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hastanelerdeki Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri (1995-2015) Sınırlılıklar ve Bir Eğitim Programı Önerisi". *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. ed. Ali Ayten vd. 1/322. İstanbul: Dem Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Köse, Ali & Ayten, Ali. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 4. Basım, 2014.
- Köylü, Mustafa. "Teoriden Pratiğe Dini Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri: Samsun Örneği". *Manevi Danışmamak ve Rehberlik*. ed. Ali Ay-

- ten vd. 1/65-70. İstanbul: Dem Yayınları, 2016.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Hayrettin Karaman vd. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Memiş, Hülya. *Manevi Danışmanlık Uygulamalarının Ergenlerin Ergenlik Sorunlarıyla Başa Çıkma Düzeylerine Etkisi*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Mengüşoğlu, Takiyettin. *İnsan Felsefesi*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2015.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 16. Basım, 2016.
- Söylev, Ömer Faruk. "Dini Danışma ve Rehberliğin Temel Kavramları ve Tarihi Arka Planı Üzerine Bir Değerlendirme". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1 (Haziran 2017), 157-283.
- Söylev, Ömer Faruk. *Manevi Bakım ve Danışma Psikolojisi: Kavram, Kuram ve Uygulamalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Sözgün, Zenal. "Dinî Danışma ve Rehberliğin Hayatımızdaki Yeri ve Önemi". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 3/1 (Mayıs 2017), 208-210.
- Şenbaş, Havva. *Psiko-Sosyo-Teolojik Yaklaşımlar Çerçevesinde Manevi Danışmanlık ve Rehberliğin Teorik Temelleri ve Pratik Yansımaları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Şirin, Turgay. "Manevi Danışma ve Rehberlik'te Yeni Bir Model Önerisi: İ.H.S.A.N. Modeli ve Vaka Sunumu". *Manevi Danışmamak ve Rehberlik*. ed. Ali Ayten vd. 1/187-188. İstanbul: Dem Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Topaloğlu, Bekir. "İrşâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/454-455. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Tosun, Cemal. "Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Kültürlerarası - Dinlerarası Yaklaşım". *Manevi Danışmamak ve Rehberlik*. ed. Ali Ayten vd. 1/123. İstanbul: Dem Yayınları, 2016.

Tümer, Günay. "Din". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/345-349. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Uzun, Fatma Zehra. *Yas Danışmanlığı ve Yas Sürecinde Manevi Danışmanlık*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Yüksel Çamur, Fatma. "Dini Danışmanlıkta Danışan Danışman İlişkisi Hadisler Çerçevesinde Teolojik Bir Bakış". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (Aralık 2020), 654.

